

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING NUTQIDAGI KAMCHILIKLARNI O'RGANISH

A.Qodiriy nomidagi JDPU

Maxsus pedagogika (logopediya)

Yo'nalishi 1-kurs talabasi

Zoirova Marhabo Yahyo qizi

Annotatsiya. *Zaif eshituvchi bolalarda nutqning fonetik-fonematik tomonlarining buzulishi.*

Kalit so'zi: *Fonetik-fonematik, logopedik, korreksion, dezgirafiya, analiz-sintez, impressive nutq, renolaliya, kompensatsiya, polemorf, sensomotor, grammatik tizim.*

Аннотация. *Нарушение фонетико-фонематической стороны речи у слабослышащих детей.*

Ключевые слова: *Фонетико-фонематическая, логопедическая, коррекция, дисграфия, анализ-синтез, импрессивная речь, реноталия, компенсация, полиморф, сенсомоторный, грамматический строй.*

Annotation. *Disruption of phonetic-phonemic aspects of speech in hearing-impaired children.*

Key word: *Phonetic-phonemic, logopedic, correction, dysgraphia, analysis-synthesis, impressive speech, renolalia, compensation, polymorph, sensorimotor, grammatical system.*

Eshitishda kamchiligi bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishning o'ziga xos xususiyatlarida logopedik ta'sir eshitishi qisman pasaygan zaif eshituvchi bolalar bilan olib boriladigan ishda samarali qo'llanishi mumkin. F.F Rau, L V Neyman va V I. Beltyukovlarning ta'riflashicha, "zaif eshitish deb eshitishning shunday pasayishiga aytiladiki, bunda nutqni idrok qilishda qiyinchiliklar tug'iladi, biroq maxsus yaratilgan shart sharoitlarda (ovozni kuchaytirish, gapiruvchining bevosita quloqqa yaqin kelishi, tovush kuchaytiruvchi asboblarni qo'llash va hokazo) eshitishi yordamida nutqiy muloqotga kirishish mumkin bo'ladi. Zaif eshituvchi bolalar karlardan farq qilib, ularni zaif eshituvchilar. Bolalar deb nomlaymiz (karlar uchun tovush kuchaytirgich asboblari qo'llanilsa ham nutqni idrok qilish imkoniyati bo'lmaydi). Eshitishning yaqqol va turg'un pasayishi nafaqat nutqni idrok qilish, balki ekspressiv nutqning buzilishiga (yoki rivojlanmasligiga) ham olib kelishi mumkin. Bu holda, har bir aniq holatda ekspressiv nutqning buzilishi darajasi eshitishning pasayishi darajasiga qarab belgilanadi, daraja qanchalik og'ir bo'lsa shunchalik yomonlashadi, zaif eshitishning boshlanish vaqtiga, bola rivojlanishining shart-sharoitiga nutqning rivojlanish va saqlanishi bo'yicha maxsus choralarni qoplash uning birmuncha yaxshi holatini ta'minlashga bog'liq bo'ladi.^[3]

Zaif eshituvchilarda disleksiya muammosi hozirgi kungacha o'rganilmagan. Ular orasidagi fonetik-fonematik disleksiya birmuncha keng tarqalgan.

Zaif eshituvchilarning impressiv nutqini tekshirish bilan birga, ekspressiv nutqini ham har tomonlama tekshirish muhim hisoblanadi.

Agar nutqning rivojlanmaganligidan tashqari, eshitish funksiyasi holati bilan bevosita bog'liq bo'lmagan bo'lib, nutqda yana qandaydir boshqa buzilishlar mavjud bo'lsa (masalan, duduqlanish, rinolaliya va boshqalar), u holda tekshirish nomlangan kamchiliklar alomatlarining ketishi bilan to'ldiriladi.^[1]

Bunday hollarda zaif eshituvchilarni logopedik tekshirishdan normal eshituvchi bolalarni tekshirish mobaynida, bir-biridan farq qilmaydi.

Asosiysi, tekshirishdabolaning xarakteriga bog'lab, tekshirish va bolaning o'ziga taklif qilingan nutqiy materiallarni qanchalik eshitayotganligiga doimo e'tiborni qaratgan holda vazifani olib borishi lozim, aks holda ayrim vazifalar ularga tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin, u esa noto'g'ri tashxisga olib keladi. Yaxshi eshitishni ta'minlash uchun quyidagilardan foydalaniladi:

- ovoz balandligini kuchaytirish;

- gapiruvchi bilan bolaning quloq suprasi orasidagi masofani qisqartirish;

tovush kuchaytiruvchi asboblari (ko'pincha, individual foydalanish uchun eshitish apparatlari) Eshitishning kuchli pasayishida vositalar kombinatsiyalangan bo'lishi mumkin (masalan, bir vaqtning o'zida ovozni balandlatib, bola quloq'igacha bo'lgan masofani qisqartirish).^[2]

Yaqqol ifodalangan nutq rivojlanganligiga ega zaif eshituvchilar uchun tovushlarning eshitish differentsiatsiyasi buzilishini tekshirish birmuncha muhimdir. Bolalarda tovushlarning eshitish differentsiatsiyasi holatini baholashda yo'l qo'yiladigan xatolarni oldini olish maqsadida, tekshirish jarayonida ko'ruv idrokining imkonini chegaralash maqsadida logoped yuzini ekran bilan to'sishi kerak. Bu shartga rioya qilinmasa, bola artikulyatsion xususiyati bo'yicha tovushni farqlashi mumkin. Bu logoped tomonidan nomlangan "sim" — "shim" kabi so'zlarni xatosiz takrorlashga yordam beradi. Tabiiyki, bundam noto'g'ri tushuncha hosil bo'ladi, bu

esa xato xulosaga olib keladi. Og'zaki diktantlarni o'tkazishda ham ko'ruv idrokini chegaralash lozim, biroq bunda ham zaif eshituvchilar yozuv jarayonida o'zlaridamavjud so'z obrazlariga tayanishlari mumkin. Bolaning eshitish funksiyasi holati bilan bevosita bog'liq bo'lma

gannutq buzilishlarini zaif eshituvchilarda bartaraf etish, logopediyada qabulqilingan odatdag usullar yordamida olib boriladi. O'ziga xos xususiyat, mavjud eshitish kamchiligini hisobga olish va individual yondoshuvnita'minlashdan kelib chiqadi.^[1] Lug'atni boyitish va mustahkamlash va nutqning grammatik qurilishinishakllantirish bo'yicha ish tizimi A.G. Zikeyeva, K.G. Korovina va boshqamuallifiar ishlarida yoritilgan. Zaif eshituvchi bolani yangi so'z bilantanishtirishda, uni to'liq idrok qilishni ta'minlash lozim. Bunga so'zniyetarlicha baland va aniq talaffuz qilish hisobiga erishiladi. Xususan so'zning bir vaqtning o'zida (urg'usiz qismlari bilan bir xil) talaffuz qilishva bola diqqatini gapiruvchining artikulyatsiyasiga qaratish va hokazolar ham shular jumlasidandir. Zaif eshituvchi o'quvchilarni yangi grammatik shakllar bilan tanishtirishda ham shunday qoidalarga rioya qilinishi muhim o'rin tutadi. Eshituvi pasaygan bolalar uchun bevosita eshitish kamchiligi bilan bog'liq nutq komponentlarining (tarkibiy qismlar) shakllanmaganligi xosdir. U nutqning barcha tomonlarini qamrab oladi. Biroq, zaif eshituvchilarda eshituv funksiyasi holati bilan bog'liq bo'lmagan nutqiy kamchiliklarning shakli ham kuzatiladi. Bularduduqlanish; nutq tempining buzilishi, rinolaliya, optik disgrafiya va disleksiya, dizartriya, mexanik dislaliya, ovoz buzilishi, alatiya, erta bolalar afaziyasi.

FONETIKO-FONEMATIK BUZILISHLAR

Gohida bir bolaning o'zida aynan bir tovushlarni buzib talaffuz etish, bir vaqtning o'zida ham motor, ham sensor kechadi Bunda ma'lum tovushni talaffuz qilish uchun muhim bo'lgan artikulyatsion harakatlarni bajarish imkoniyatining yo'qligi, uni akustik jihatdan yaqin tovushlardan eshitib farqlash imkoniyatining yo'qligi bilan qo'shib kelishi mumkin. Zaif eshituvchi bolalarda tovush talaffuzi buzilishining aralash shakli ko'p uchraydi. Demak, zaif eshituvchilarda fonetik-fonematik buzilishlar, ko'pgina nutq tovushlarini eshitib farqlashdagi yaqqol ifodalangan qiyinchiliklar va ko'p hollarda murakkab sensomotor buzilishiga asoslangan tovush talaffuzining polimorf buzilishlarida namoyon bo'ladi, nutqning lug'at va grammatik tizimini buzilishi. Eshitishning erta pasayishi va kuchli ifodalanishida, bolalarda lug'atning rivojlanishi normadan shu darajada orqada qoladiki, bunda ularning ko'pchiligi maktabga faqat bir nechtagina chuqurlovchi so'z bilan keladilar. Biroq, eshitishning yengil pasayishida ham zaif eshituvchilarda nutqning lug'at tomoni odatda buzilgan bo'ladi. Lug'at boyligining rivojlanmaganligi asosida jaranglashi bo'yicha yaqin so'zlarni eshitib-farqlab idrok qilish imkoniyatining yo'qligi va so'zning utg'usiz kismalarini noaniq idrok qilish yotadi. Buning natijasida zaif eshituvchi bola ko'pincha so'zning urg'uli qisminigina ozmi-ko'pmi aniq eshitib idrok qilish qobiliyatiga ega. Buning natijasidanutqning lug'at tomonini shakllanishi uchun to'laqonli asos bo'lib xizmat qilaoladigan, eshituv obrazlarining "kesikligiga", noaniqligiga va yetarli turg'un emasligiga olib keladi. Fonematik tizim ning normal faoliyat ko'rsatishi barcha nutq tovushlarining bexato eshituv differentsiatsiyasi imkoniyatini (akustik jihatdan yaqin tovushlarni qo'shganda ham) va ularning to'g'ri talaffuzini ko'zda tutadi. Fonetik tizim holatini xarakterlovchi bu ikki tomon, erta paydo bolgan zaif eshitishda normal shakllana olmaydi. Zaif eshituvchilarda nutq tovushlarini eshitish differentsiatsiyasi, eng avvalo, ular tomonidan idrok qilinuvchi

tovushlar chastotasi diapazonining chegaralanganligidan aziyat chekadi. Bundan tashqari, bolalarda nutqeshituv analizatorining markaziy bo'limida analitik-sintetik faoliyatning ikkilamchi rivojlanmasligi kuzatiladi. Bu eshituv ta'sirlovchilarining periferiyasidan kelib tushuvchi "sifatsizlik"dan kelib chiqadi (tovushlarni eshitib idrok qilishning butunlay yo'qligi yoki ularning barcha formantlarini ham idrok qilmaslik). Birinchi darajadagi zaif eshituvchi bolalar quloq suprasi yaqinida, odatdagi suhbat balandligidagi ovozda talaffuz qilingan 75%dan ko'p bo'lmagan undoshlarni farqlaydilar. Bunda quloqdan 0,5 m masofadagi uzoqlikda undoshlarni farqlash 60% gacha pasayadi, 2 m masofada esa hatto 40% gacha farqlash imkoniyati pasayadi, bunday sharoitda bog'langan nutqni idrok qilish imkoniyati faqat nutqni to'liq egallagan bolaning o'zida mavjud bo'lgan so'z va iboralarning yaxlit obraziga tayanganligi sababligina sodir bo'ladi. Bunda bola so'z va iboradagi yetishmaydigan qismini anglaydi (ko'pincha xalo anglaydi).^[3] Agarda bola mukammal nutqqa ega bo'lmasa, bunday anglash imkoniyati bo'lmaydi. Shu sababli bir xil darajadagi (biroq nutqiy rivojlanishi turli darajada bo'lgan) zaif eshituvchi bolalar nutq tovushlarini turlicha payqaydilar. Aynan xuddi shu sabab tufayli bir xil darajadagi zaif eshitish holatida tovushlarni eshitish differentsiatsiyasi holati birinchi bo'lim o'quvchilariga qaraganda 2 bo'lim o'quvchilarida nisbatan yomonroqdir. Biroq L.G. Paramonova tadqiqotlariga muvofiq hatto zaif eshituvchilar maktabining birinchi bo'limida ham 78% dan ko'proq yuqori sinf o'quvchilari 4 dan 45 juftgacha undosh tovushlarni eshitib farqlamaydilar. Ayniqsa, sirg'aluvchi j va t tovushlarini farqlash qiyin kechadi. Boshqa fonetik guruhga kiruvchi undosh tovushlarni eshitib farqlash birinchi bo'lim o'quvchilari uchun unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi.^[4] Nutqi rivojlanmagan zaif eshituvchi bolalar bilan barcha buzilgan nutq komponentlari tovush ta'fiifi, leksik-grammatik tizim, yozuv, ekspressiv va impressiv nutq korreksiyasi ustida ishlash muhimdir. Kombinatsiyalashgan nuqsonlar sonining o'sishi, ularni differentsialtashxislashni mukammallashtirish va nafaqat o'qitishning o'ziga xos usullarini, balki logopedik ta'sirni qo'llashni talab etadi.

FOYDALANILAGAN ADABIYOTLAR:

1. Genderi.orig./navoiy./
2. <https://le-lebrary.namdu.uz>.
3. Logoped kutubxonasi (Qahramonova M)
4. www.ziyo.com kutubxonasi
5. Logopediya (M. Y. Ayupova)
6. Maxsus pedagogika M.U. Xamidova